

SALTANATA GİDEN YOLDA MUAVIYE B. EBÎ SÜFYAN

The Road to Sultanate: An examination of Mu'awiyah ibn Abî Sufyân's Political Life

Dr.İrfan AYCAN

A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Araş. Gör.

"Andolsun ki onların kassalarını açıklamada salim akıl sahipleri için birer ibret vardır."¹

"Artık (habibim) sen kassayı (onlara) anlat, belki iyice düşünürler."²

"(Ey Muhammed!) Peygamberlerin kassalarından sana anlattığımız her şeyle, senin kalbini pekiştiririz. Bu haberlerde sana için hakikati, müminlere ise, bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir."³

Kur'an'da insanlık tarihinden, tasvir edici özelliğe sahip özlü bilgilerin verilmesi ve bu haberlerin onda geniş bir şekilde yer alması, tarihe ve tarihi kendisine konu edinen ilme bizlerin ne derece önem vermesi gerektiğini ortaya koyar. Sayılarını çoğaltabileceğimiz geçmişle ilgili bu ayetlerde, yine geçmişin bilgi olarak kalıntı ve izleri bizlere sunularak tarihin istikbale ışık tutucu önemi vurgulanmaktadır. Nitekim Allah (C.C.). "Onlar yeryüzünde gezipte kendilerinden evvelkilerin nice olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha güçlü idiler. Toprağı alt-üst etmişler ve onu bunların imar ettiklerinden daha çok imar etmişlerdi. Onlara da elçileri delillerle gelmişti. Demek ki Allah onlara zulmeder değildi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı"⁴ buyurmaktadır.

Kur'an'da anlatılan geçmiş kavimlerle ilgili haberlerin hedefi, insanlık düşüncesini yükseltmek, onu devamlı olarak karşılıklı sorular sormaya itmek, devamlı gerçeği araştırmak, akıl sahiplerini doğru yola ulaştırmak için, insanlığın tecrübelerinin hulâsasını sunmaktır. O halde tarih, insanların fiilleriyle oluşan ve içinde yaşadıkları toplumu etkileyen, olayları zaman ve mekâna bağlı olarak anlatan, bu olaylar arasındaki nedensel ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla

bağlantılarını, karşılıklı etkileşimlerini hatta geleceği ne yönde etkileyebileceklerini araştırıp ortaya koyan bir ilim dalı olarak tarif edilebilir.

Gerek Kur'an'daki geçmiş kavimlerle ilgili ayetler gerekse tarih ilmi, bizden olaylara tarafsız bakmamızı ve doğru gözlem yapmamızı istemektedir. Bunun aksine davranmanın yanlışlığına zaten Kur'an-ı Kerim dikkat çekmektedir. Durum bu şekilde iken asırlar boyu müslümanları dinî ve siyasî bölünmüşlüklere mahkum eden ve bu bölünmüşlüklerin kaynağını teşkil ettiği halde adeta dinselleşen, Hz.Peygamber (S.A.V) sonrası İslam toplumunda meydana gelen olaylar gereği gibi değerlendirilmediği sürece, öncelikle Kur'an'ın bizden istediğinin gerçekleşmeyeceği, ayrılıkların devam edip gideceği ve özgün bir İslam anlayışına ulaşamayacağı mukadderdir.

Bugün müslümanlar arasında İslam tarihi denildiği zaman İslam öğretisinin tarihi şeklinde bir yanlış anlama mevcuttur. Bu şekildeki bir anlama da insanların kafasına İslâm tarihinde hata olamaz anlayışını yerleştirmekte ve bölünmenin, inançta farklı olmanın temelini teşkil eden olayların tahlil edilmesi bir inanç sorunu haline getirilmektedir. Bu da bizi Kur'an'ın öngördüğü aslî hedeften uzaklaştırmaktadır. Eğer tarihin amacı insanlarla ve zamanla sınırlı kalsaydı kassaların ve tarih ilminin hiç bir değeri olmazdı. Ancak, kaynağı insanların fiillerinden oluşan olayların tesirinin çağlar boyu devam ettiği de hepimizin gözleri önündedir.

Bizler çoğu zaman olayları olduğu gibi değilde görmek istediğimiz gibi algıladığımız için sorunlarımıza çare üretemiyoruz. Tarihi olaylara ve coğrafyaya bağlı olarak gelişen güzel bir dini yapılaşmanın mirasçıları olan bizler, en azından bu oluşumun kendi kör kaderimiz

1. Yusuf, 111
2. Araf, 176
3. Hud, 120
4. Rum, 9

olmadığının bilincine varmalıyız ve kendi acimizi başkalarına yüklememeliyiz. Tarih ilmini gerçek işlevine kavuşturup, onu, olayları zaman ve mekana göre anlatan, adeta hasar tesbiti yapan veya sadece haber veren yalın bilgiler olmaktan çıkarmalıyız.

O dönemde cereyan eden olayları anlamak, ona karşı hertürlü önyargıdan arınmakla mümkün olur. Önyargıdan arınmak da olay bilgisiyyle değil, mahiyet bilgisiyyle sağlanır. Olaylara dıştan bir bakış, isimleri ön plana çıkarır ve beraberinde suçlamaları getirir. Oysa olaylara içten bir bakış problemlerin teşhisini kolaylaştırır. Bu sebeple o dönem hadiselerine dini hassasiyet açısından değil de bir problem olarak bakılmasında yine müslümanların istikbali açısından pek çok yarar bulunmaktadır. Zira problemlerin temeline inmek ihtilafları körüklemek değil, çareyi keşfetmek olacaktır.

Toplumsal hayatımızda cereyan eden müsbet ve menfi bütün olaylar, devletler arası mücadele ve münasebetler, kültürel gelişme ve yakınlaşmalar, sosyal çöküntü ve tabii felaketler istikbali mutlak ölçüde etkileyen unsurlar olduğuna göre, tarih denince bu etkinin ortaya çıkarılması, tabiata hükmeden fiziki kuralların yanı sıra toplumların benliğinde gizli olan müessir güçlerin ortaya konulmasını anlamalıyız. Biz, bu hususları gözönünde bulundurarak tarihî bir kimliğe bürünmüş olayların, sadece vukû buldukları zaman kesitini etkileyip o dönemde kaldıkları, dolayısıyla yeniden deşilip çıkarılmasının bir anlam ifade etmeyeceği görüşünün isabetli ve doğru bir karar olmadığını düşünüyoruz. Geçmişte gereği gibi anlaşılamayan dönemlerin yeniden ele alınıp ayrıntılı olarak incelenmesinde ve inançlarımızı değişik alanlarda tesiri altında tutan ayırık otlarının temizlenmesinde sayısız fayda mulahaza ediyoruz.

Bu yazımızda zamanı farklı alanlarda ve şekillerde etkileyen kişilerden Muaviye b. Ebî Süfyan'ın tarih içindeki serüvenini incelemek istiyoruz. Lehinde ve aleyhinde bir çok fikir ileri sürülen, devletin çeşitli kademelerinde çok uzun süre başta bulunan böyle bir şahsiyetin kişiliği ve tarihe damgasını vurduğu dönemi, hiç bir önyargı taşımadan gözler önüne çıkarmak istiyoruz.

Muaviye'nin önemi, Mekke'nin fethiyle birlikte müslüman olması ve İslam toplumunda aldığı rollerin etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Bu etkiyi iyi tesbit edebilmemiz için, İslam öncesi Mekke toplumunda Muaviye'den, şüphesiz onun ailesi Ümeyye oğullarından

ve Kureyş'in önderlerinden olan babası Ebû Süfyan'dan da bahsetmeyi gerektirecektir.

İslâmiyetten önce Mekke şehir toplumunun sosyal ve dinî hayatını düzenleyen birtakım kurumlar mevcut idi. Bu kurumlar Kıyâde (Kumandanlık) Livâ (Sancaktarlık), Nedve (Meclis başkanlığı), Hicabe (Kâbe perdedarlığı) Sikâye (Hacılara su dağıtma), Rifâde (Hacılara ziyafet verme) gibi görevleri üstleniyorlardı. Bu hizmetleri yerine getirenler ise gerek Hz.Muhammed (S.A.V)'in gerekse Muaviye'nin babası Ebû Süfyan'ın beş nesil yukarıdan dedeleri olan⁵ ve Kureyş kabîlesinin hayatına bir çeki düzen verip Mekke'de yerleşik hayata geçiren KUSAY'dan⁶ bu yana onun neslinden gelen kimselerdi. Kusay'ın oğlu Abdimenaf tarafından yürütülen Kıyâde, Sikâye, Rifâde görevleri onun ölümünden sonra iki oğlu Hâşim ve Abdüşems arasında paylaşılmış, Kıyâde'yi Abdüşems, Sikâye ve Rifâde'yi Hâşim üstlenmişti.⁷ Ancak bu kurumların işletilmesi ve yetkilerin paylaşılması hususunda zaman zaman bu kimseler ve çocukları arasında anlaşmazlıklar çıkmış, aralarındaki rekabet ve münaferet ta bi'sete kadar devam edegelmiştir.

Hâşim neslinden olan Hz.Muhammed (S.A.V)'in peygamber olarak seçilmesi, rakip Umeyye oğullarından olan Muaviye ve Ebû Süfyan ailesinin peygamber'in tebliğ ettiği davaya soğuk bakmalarına hatta düşmanlık etmelerine sebep olmuştur. Kanaatimizce Umeyye oğullarının ilk başlarda İslâmiyeti kabul etmemelerinin en büyük nedenlerden birisi bu devam edegelen rekabet ve statü kavgasıdır.

Muaviye'nin mensub olduğu Emevî ailesinin Mekke şehir toplumundaki mevkisi o günkü toplumun değer yargılarına göre çok yüksekti. Asalet, zenginlik ve toplum idaresinde aktif görevler onlarsız düşünülemezdi. Hatta onlar Mekke şehir toplumunda çok az kişinin sahip olduğu okuma-yazma imkanına sahiptiler.⁸

Ümeyyeoğulları, toplumdaki bu yüksek statülerinin vermiş olduğu gururla Hz.Peygamber (S.A.V)'in İslam'a davetini hep geri çevirdiler. Ayrıca onlar, Hz.Muhammed'i peygamberlik davasından vazgeçirmeye çalışan Kureyş heyetinin içinde aktif rol aldılar. Mekke'de İslam'a davetin sürdürüldüğü yıllarda Muaviye'nin babası Ebû Süfyan, Kureyş'in, ticaretten sorumlu kişisiydi. Dolayısıyla Hz.Muhammed (S.A.V)'e ve ona inananlara karşı aşama aşama alınan tavırlarda yani önce davadan vazgeçirmeye çalışma, sonra şiddet, daha sonra hertürlü boykot ve en sonunda da

5. Zübeyri, 124; Halife, Tabakât, 10; Zehebi, Nübelâ, III, 119-120.

6. Ezrakî, I, 107; Taberi, I, 1094.

7. Ezrakî, I, 111.

8. Belâzurî, Futûh, 457; Cehşiyârî, 2.

yurtlarından çıkmaya zorlamada diğer Kureyşliler gibi etkiliydiler.⁹

Hız Peygamber (S.A.V) ve müslümanlara Medine'ye hicret etmelerinden iki yıl geçtikten sonra İslam düşmanlarına karşı fiilî mücadele için izin verildiğinde¹⁰ savaş hedefi olarak Ebû Süfyan'ın Şam'dan gelen ticarî kervanı seçildi.¹¹ Haşim ile Ümeyye ve Abdulmuttalib ile Harb arasında süregelen münafaret ve rekabet bu sefer Allah'ın elçisi Hz. Muhammed (S.A.V) ile müşriklerin önderlerinden Ebû Süfyan arasında yeniden sahneleniyor ve bu karşılaşma onları önüne geçilmez bir sürecin içine atıyordu. Zira Ebû Süfyan ticarî kervanın telef olmaktan kurtarmak için böyle bir karşılaşmaya taraftar olmamışsa da Kureyş'in lideri Ebû Cehil tarafından savaşın içersine çekilmişti. Elbette bunda Hz. Peygamber (S.A.V)'e karşı eski ve yeni hertürlü husûmet unsurunun harekete geçirilmesinin önemi büyüktü. Neticede Bedir (2/624) savaşında müslümanlar müşriklere karşı galib gelmiş ve Ebû Süfyan'ın kendi ailesinden en yakın dört ferd müslümanlarca öldürülmüştü.¹²

Ebû Süfyan'ın yakınlarını bu savaşta kaybetmesi ve Kureyş'in lideri Ebû Cehil'in de öldürülmesi ona Mekke toplumunda yepyeni bir statü hazırladı. Kureyşliler onun acılarını sarmak amacıyla kendisine Kureyş'in liderliğini verdiler. O ana kadar görüşleriyle İslama karşı mücadele eden Ebû Süfyan, bu tarihi andan itibaren müslümanlara karşı icraatın başına tam yetkili olarak geçiyordu.

Karısının kardeşi, babası, amcası ile kendi oğlunu kaybetmiş ve toplumun idaresini eline almış bir kimsenin, müslümanlarla yapılacak yeni bir savaşa hangi psikoloji ile katılacağını burada izaha gerek yok sanırım. Bedir'den hemen bir yıl sonra yapılan Uhud (3/625) savaşında, müşrikler olarak müslümanlara karşı, Ebû Süfyan ve ailesi olarak Hz. Peygamber (S.A.V) ve onun en yakınlarına karşı besledikleri intikam duygularını savaşta elde ettikleri kısmî üstünlükle tat-

mine çalıştılar. Bedir'de öldürülen müşriklere karşı müslümanlardan birçok kimse şehid edilmiş, kendi ailesinin kayıplarına karşılık Hz. Peygamber (S.A.V)'in amcası ve en büyük dayanağı Hz. Hamza şehid edilmişti. o kadar ki intikam duygularını dizginleyemeyen Ebû Süfyan'ın karısı Hind, bu hislerini Hz. Hamza'nın ciğerlerini çiğneyerek tatmine çalışmış, bu sebeple de yıllar sonra Muaviye'ye ciğer çiğneyen kadının oğlu¹³ lakabı verilmiştir.

Bu tarihten itibaren Hz. Peygamber (S.A.V) ve müslümanlarla, Ebû Süfyan liderliğindeki müşrikler sık sık karşı karşıya gelmişlerdir. Kaynaklarımızdaki bilgilere göre Muaviye de bu karşılaşmalardan bazılarında babasının yanında yer almış ve İslam'a karşı olmayı bizzat yaşamıştır. Özellikle bu olaylar Uhud'dan hemen sonra Hubeyb b. Adiy'in idam edilmesi¹⁴ ile 5/627 yılında meydana gelen Hendek savaşdır.¹⁵

Ebû Süfyan ve ailesiyle ilgili önemli bir hadise de 7/628-629 yılında meydana gelmiştir. Mekke döneminde müslüman olarak kocasıyla birlikte Habeşistan'a hicret eden Ebû Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe, kocası orada vefat edince dul kalmış, ancak dininde sebat etmişti. Hz. Peygamber (S.A.V), Necâşi'ye başvurarak Ümmü Habibe'yi kendisine zevce edindi.¹⁶ Belkide Hz. Peygamber (S.A.V) bu şekilde davranmakla özellikle Ümeyyeoğullarının kinine sed çekmek istiyordu, fakat bu arzu gerçekleşmedi.¹⁷

Bu olaydan sonra 8/630 yılında Mekke'nin fethi gerçekleşti. Ebû Süfyan ve Mekke müşrikleri çaresiz, İslam ordusunun egemenliğini kabul ederek, kılıç zoruyla da olsa İslam dinine girdiler. Bütün bunların yanında Hz. Peygamber (S.A.V) ve müslümanlar, geçmişte kendilerine yapılan muamelelere karşı intikam almaya kalkışmadılar. Hatta Hz. Peygamber (S.A.V) Mekke şehir devletinin başkanı iken, bu şehrin fethedilmesiyle sıradan bir kimse durumuna düşen Ebû Süfyan'ı onora ederek, "Kim Ebû Süfyan'ın evine girerse emindir" buyurmuştur.¹⁸

9. İbn İshak, 178; İbn Hişam, I, 277.

10. Hac, 39; Bakara 191.

11. İbn Hişam, I, 606-607.

12. İbn Hişam, I, 625, 650, 708-709.

13. İbn Hişam, II, 91; Yakubî, II, 218; İbn A'sem, II, 301; Mes'udî, II, 430.

14. Vakıdî, I, 359; İbn Hişam, II, 173.

15. Vakıdî, II, 489; İbn Hişam, II, 232.

16. İbn İshak, 242; İbn Sad, VIII, 98-99; Zehabî, Nübelâ, II, 219-223.

17. Bazı tarihçiler, bu evlilikten maksadın hasıl olduğunu ve bu evliliğin Mekke'nin fethi esnasında gerçekleştiğini belirtirlerse de bu doğru olmasa gerekir. Çünkü Ebû Süfyan, Mekke'nin fethi öncesinde aralarındaki anlaşmayı yenilemek amacıyla Hz. Peygamber (S.A.V) ve Onun arkadaşlarından anlayış göstermelerini talep etmek için Medine'ye geldiğinde Ümmü Habibe'nin kendisine göstermiş olduğu tepki bu ifadeleri yalanlamaktadır. Zira Ümmü Habibe, evine gelen babasını "sen necis bir müşriksin" diye Hz. Peygamber (S.A.V)'in yatağına dahi oturtmamıştır. İbn Hişam, II, 396; İbn Sa'd, VIII, 99-100; İbn Hibban, II, 38-39; Kütüb, 290.

18. İbn Hişam, II, 402-403.

Buraya kadar tasvirine çalıştığımız olaylardan çıkan neticeleri ortaya koymak gerekirse; herşeyden önce Hz.Peygamber (S.A.V) ve Ebû Süfyan'ın dedeleri arasında geçmişte köklü bir rekabetin mevcudiyetinin bilinmesi gerekir. Bu köklü rekabet geleceği de etkilemiş ve Hz.Muhammed (S.A.V) risaletle görevlendirildiğinde Ümeyyeoğulları O'nun bu davetinin karşısında olmuşlardır. İlk başlarda geri planda olan Ümeyyeoğulları, Bedir'le birlikte ön plana geçmişler, eski köklü rekabetin takipçisi olmuşlardır. 8/630 yılına kadar çeşitli alanlarda süregelen bu mücadele, Hz.Muhammed (S.A.V)'in Mekkeyi fethetmesiyle son bulur gibi olmuştur. Ne varki bu devam edegelen davanın daha uzun yıllar son bulmadığı, tarihin çeşitli devir ve olaylarında kendini gösterdiği acı bir gerçektir. Kısacası Muaviye b.Ebû Süfyan'ın müslüman olmadan önce yetiştigi siyasi, sosyal, kültürel ve dinî çevre yukarıda tasvirini yaptığımız şekilde idi. Onun çok hızlı ve maceralı geçen bu zaman diliminden etkilenmediğini düşünmek imkansızdır. Zira onun dinî, sosyal ve kültürel kimliği, mensub olduğu sosyal birliğin etkisi altındadır.

Muaviye'nin hayatını sadece tarih kitaplarına münhasır kılmayıp bir bütün olarak ele aldığımızda, diğer bazı kaynaklarda yer alan, tarihçilerimizin pek kullanmadığı ya da sadece övgü veya yerme amacıyla kullandıkları önemli bilgileri bulmak mümkündür. Bu bilgilerin bir kısmının, Muaviye'nin lehinde veya aleyhinde olan kimseler tarafından politik çıkarlar doğrultusunda ortaya atılmış sözler olduğu açıktır. Bu bilgiler, Muaviye hakkında net bilgiler olmasalar da, toplumun siyasal yapısı ve daha sonraları toplumun farklı anlayışa sahip kesimlerinin biçimlenmeleri üzerinde etkisi olan bilgilerdir.

Bazı hadis kitaplarında rastladığımız birtakım rivayetlere kutsallık açısından yaklaşıp, sırf hadis gözü ile bakıldığında pekçok kimsede değişik bir intiba akla getirmeyecektir. Fakat bu rivayetler tarihî olaylarla birlikte düşünüldüğünde, zamanın siyasî hesaplaşmalarının propaganda yönünü oluşturduğu ortaya çıkacaktır.

Elimizdeki bu tür rivayetlerin çoğu Muaviye'nin hedefe giderken attığı adımların tebarük edilmesinden başka bir şey değildir. Bu hususta öncelikle Cebrail tarafından kişiliğinin kutsanması ve vahiy katipliğini tasdiki,¹⁹ Allah katındaki eminlerden oluşu.²⁰ Hz.Peygamber (S.A.V)'in Muaviye'yi devlet işlerinde istihdam edilmesi için işarette bulunması,²¹ onun Şam'ı fethedeceğini bildirmesi,²² halife olacağını bildirmesi²³ gibi konular yanında Muaviye sevgisinin kullar üzerine farz olduğu²⁴ Muaviye'nin cennetlik olduğu,²⁵ Peygamber (S.A.V)'in Muaviye'ye çeşitli hususlarda dua ettiği²⁶ rivayetleri mevcuttur.

Öte yandan Muaviye'ye siyasi alanda rakip olarak güç yetiremeyenler ise onun uhrevî hayatını karartma yönünde ifadeler kullanmışlardır. Yine Hz.Peygamber (S.A.V)'e atfedilen bu rivayetlerde de Muaviye'nin cehennemlik olduğu²⁷ İslam üzere ölmeyeceği,²⁸ Hz.Peygamber (S.A.V)'in minberi üzerinde görüldüğü zaman öldürülmesi gerektiği,²⁹ Hz.Peygamber (S.A.V)'in Muaviye ve ailesi hakkında bedduada bulunması³⁰ fikirleri işlenir.

Hz.Peygamber (S.A.V) sonrası İslam toplumu göz önünde bulundurulursa bu tür fikirlerin şuyû bulması normal karşılanabilir. Ancak normal karşılanmaması gereken bir husus varsa o da daha sonraları bu haberlerin gerçek olarak kabul görmesidir. İnsanların çeşitli hiziplere ayrıldığı, kılıç çekip birbirlerini öldürebildikleri bir psikolojik ortamda bu gibi sözlerin ortaya atılması normal olmakla beraber dini açıdan bir dejenerasyonun belirtisidir. Bu rivayetler genellikle İslam akaidine ters düşen birçok unsurları bünyelerinde taşıdıkları gibi, görünüşte sağlam intibai vermelerine rağmen sened itibariyle de tutarsızlıklar göstermektedirler. Mesela, Muaviye'nin lehinde olan haberlerin bir çoğunun Hz.Ali, İbni Abbas gibi onun siyasî muarızlarına, bir kısmının Hz.Aişe, Ümmü Seleme, Abdullah b. Ömer gibi iç mücadelelerde tarafsız kalan ve kendilerine saygı beslenen kimselere, ayrıca lehte ve aleyhte olan bazı haberlerin de iç çekişmelerde Muaviye'den yana tavır

18. İbn Hişam, II, 402-403.
19. Belâzurf, Ensab, IV, 127; Zehebî, Nübelâ, III, 128-129; İbn Kesir, el-Bidâye, VIII, 123.
20. Zehebî, a.g.e, III, 129-130.
21. Zehebî, a.g.e., III, 127.
22. Zehebî, a.g.e, III, 127.
23. Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 101; İbn Abdîrabbih, V, 122; İbn Kesir, a.g.e. VIII, 123,126.
24. Zehebî, a.g.e, III, 130-131.
25. Zehebî, a.g.e, III, 129, 130-131.
26. Ahmed b.Hanbel, a.g.e, IV, 127,216; Kitabu Fadaili's-Sahâbe, II, 913-914; İbnu'l Cevzi, I,272-274.
27. Belazurf, a.g.e, IV, 128; Taberî, III, 2171.
28. Belâzurf, a.g.e, IV, 126-127; Taberî, III, 2171.
29. Ahmed b. Hanbel, Kitabu'l-İlcl, I, 159; Belâzurf, a.g.e, IV, 128-130.
30. Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 240, 335, 338; Belâzurf, a.g.e, IV, 126; Taberî, III, 2171, Nisaburf, IV, 479.

koyanlara atfedilmesi bu tutarsızlıkların en güzel örnekleridir.

Muaviye'nin kişiliği hakkında tatminkar bilgileri şiir ve edebiyat kitaplarında bulabiliriz. Gerek İslâm öncesi, gerekse İslâm'dan sonra şair, edip ve hatiplerin toplumda bir ağırlığı olagelmıştır. Sözü ettiğimiz bu kimseler, Cahiliye döneminde kabileler arası mücadelelerde mensub oldukları tarafların sözcüleri ve propagandacıları vazifelerini görürlerken İslâm'dan sonra da aynı görevi İslâm ve küfür adına devam ettirmişlerdir. İslâm toplumunda ortaya çıkan hizipleşmelerden sonra ise mensub oldukları siyasî hiziplerin görüşlerini yaymağa çalışmışlardır. Bu durum Hz. Ali ve Muaviye arasında patlak veren mücadelelerde de etkin bir şekilde kendini göstermiştir.

Saltanata giden yolda Muaviye'ye emin adımlar attıran en büyük unsur zekâsıdır. Zira o bu yönüyle arabın dört dahîsinden biri kabul edilir.³¹ Hayatı boyunca tarihe mal olan eylemlerine bakıldığında, kendi hakkındaki bu kanaati nakzedecek bir husus bulunamaz ve vakıalar onu doğrular. Çünkü müslüman olmadan önce içinde yaşadığı sosyal çevresi onu hayata tam olarak hazırlamıştır. O günün toplumunda bir ayrıcalık olarak kabul edilen okuma-yazma bilmesinin yanı sıra o, gençlik yıllarını, Bedir savaşından sonra Kureys'in riyaset makamına yükselen babası Ebû Süfyan'ın yanında tıpkı bir prens gibi geçirmiştir. Ayrıca o dönemin siyaset ve harp yoğunluğunun tam içinde yetişmiş olması da onu hayata erken ve tam hazırlayan nedenlerdendir.

Muaviye, insanlarla ilişkilerine son derece önem veren ve bu ilişkileri sağlam temeller üzerine oturtmaya çalışan kişilik özelliklerine sahiptir. O bu konudaki prensibini şu şekilde açıklar. "İnsanlarla kendi aramda ebediyen koparmadığım bir dostluk bağı vardır. Onlar ipe asıldıklarında (koparmaya çalıştıklarında) ben onu gevşetirim, onlar ipi gevşetirlerse ben asılırım."³² O, aynı zamanda aklın en iyi şekilde değerlendirilmesinden yanadır. Ona göre akıl bir ölçektir. Üçte biri meselelere nufuz etme kabiliyeti, üçte ikisi ise bazan hataları görmemezlikten gelmedir.³³ Akıllığın ölçüsü de sonunda çıkılmak istenecek hiç bir şeye girmemek, yani nereden bulaştım şu işe dememektir.³⁴ Yine ona göre insanların

en sabırlısı görüşleri, fikirleri, kanaatleri duygularına arzularına ve heveslerine karşı gelen kimsedir.³⁵

Muaviye'nin kırk yıllık idarî ve siyasî hayatını üzerine bina ettiği en önemli prensiblerden biri de "parasının iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın iş gördüğü yerde kırbaça, kırbaçın iş gördüğü yerde kılıca gerek duymayıdır."³⁶ Onun hitabet gücünün yüksekliği, müsamahakâr olması, meseleleri soğukkanlılıkla halletmesi, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermesi, cömertce ihسانlarda bulunması kendisine karşı olanları dahi tesirsiz hale getiriyordu.³⁷ Muaviye'yi daha önemli kılan bir diğer husus da bilgi edinmeyi, edip, şair ve bilge kimselerle sohbet etmeyi, onların hikmetli sözlerinden, tecrübelerinden yararlanmayı hatta bir anlamda tarihin önemini kavramayı başaran kişiliğidir. Yemen'li Ubeyd b. Şerye'yi Şam'a davet edip, kendisinden geçmişin tarihini, Arap ve Acem meliklerinin hayatlarını, dönemlerindeki karışıklıkları ve yıkılış sebeplerini ihtiva eden bir kitap yazmasını istemesi³⁸ tarih bilincini gösteren bir husus olması nedeniyle çok önemlidir.

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgilerden Muaviye'nin kişiliğini, geleceğe bakışını, içinde yaşadığı toplumu ve toplumun farklı kesimlerinin kendisine bakışını değişik platformlarda çeşitli kaynaklardan incelemeye çalıştık. Buradan itibaren onun toplumsal hayata canlı katılımını daha berrak müşahade etmeye ve olayların peşinden sürüklenmeyen kişiliğiyle hadiseleri nasıl yönlendirdiğini incelemeye çalışacağız.

İslâm toplumu içinde Muaviye'nin hayatını değiştiren olay, Ridde harplerinden sonra Suriye'ye gönderilen fetih ordularında, kardeşi Yezid b. Ebî Süfyan'ın sancığı altında görev almasıyla başladı. Yezid'in bir ordu başına getirilmesi ise yine Ermevîlerden olan Halid b. Said el-Âsî'nin kabile taassubu ve mağrur kişiliğine Hz. Ömer'in tereddüdü ve itirazı sebep olmuştu.³⁹ Yezid'in bu görevlendirilişi kardeşi Muaviye'nin idarî ve siyasî alanda önlenemeyen çıkışının başlangıcını oluşturur. Suriye bölgesinde kardeşi Yezid ile birlikte birçok fetihlerde bulunan Muaviye, haklı bir şöhrete kavuştu. Ancak Hz. Ömer'in hilafetinde H.18. yılında ortaya çıkan Taun, gerek komutan gerekse asker düzeyinde çok büyük kayba yol

31. İbn Sa'd, II, 351-352; İbn Abdîrabbih, V, 269.

32. İbn Abdîrabbih, V, 112.

33. İbn Abdîrabbih, II, 105.

34. İbn Abdîrabbih, II, 105.

35. Cahız, I, 56.

36. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, I, 62; Belâzurî, Ensâb, IV, 21; Yakubî, II, 238; İbn Abdîrabbih, I, 25.

37. İbn Abdîrabbih, III, 277; İsfahânî, XII, 46.

38. Zübeyr b. Bekkâr, 416; Abdussahib ed-Düceylî, I, 39.

39. Zührî, 151; Belâzurî, Futûh, 116; İbn A'sem, I, 83.

açarak⁴⁰ idarî kademenin kapılarını Muaviye'ye açmış oldu. Zira Taun'dan kurtulamayan Yezid'in yerine Hz. Ömer Muaviye'yi Şam'a vali tayin etmiştir. Bu durum Ebû Süfyan'ın aile çevresinde fevkalade memnuniyet verici bir hal olarak sevinçle karşılanmış ve Muaviye'ye ele geçen bu fırsatın yerinde değerlendirilmesi hususunda tavsiyelerde bulunmuşlardır.⁴¹

Muaviye Şam valisi olduktan sonra Suriye'de kendi statüsünü güçlendirecek ne fırsatlar varsa hepsini başarıyla değerlendirmek amacındaydı. Bu yüzden o, kara fetih hareketlerini deniz seferleriyle daha da zenginleştirmek istiyordu. Ancak Hz. Ömer, halifeliğinin sonuna kadar Muaviye'ye, müslümanların can güvenliği ve onların deniz seferlerindeki tecrübesizliğini ileri sürerek denizden yapılacak fetih hareketlerine izin vermedi.⁴² Fakat 23/644 yılında Hz. Ömer'in bir sükast sonucu ölümcül bir yara alıp vefat etmesinden sonra Kureyş eksenli bir danışma kurulu Hz. Osman'ı halife olarak işbaşına getirdi.

Hz. Osman'ın halife olması Ümeyyeoğulları arasında sevinçle karşılandı. Bir müddet sonra bu aileye mensub kişiler devletin en üst kademelerinde göreve getirilirken Muaviye'de bütün Suriye'nin yöneticiliğine getirilmişti.⁴³ Hz. Osman görev başına getirdiği bu kimselere fetihlere devam etmeleri hususunda emirler verdi.⁴⁴ Gerçekten onun zamanında İslam dünyası en geniş sınırlarına ulaştı. Muaviye, Hz. Ömer'den koparamadığı deniz seferi iznini Hz. Osman'dan aldı ve Kıbrıs adasını fethetti.⁴⁵ Ancak karada ve denizde fetihler devam ederken müslüman askerler arasında can sıkıcı durumlar ortaya çıkıyordu. Ermenistan ve Kıbrıs'ta askerler arasında ganimet taksiminde çıkan anlaşmazlıklar⁴⁶ her ne kadar tathya bağlanmışsa da bir takım gizli rekabetleri ortaya koymuştu.

Hz. Osman'ın hilafetinde H.30'lu yıllara gelindiğinde muhalif duyguların kabarmaya, taşmaya ve bu hislerin çeşitli şekillerde gösterilmeye başlandığı görülür. Muhalifleri bu şekilde davranmaya zorlayan sebepler, görünürde Hz. Osman'ın halife olmasından sonra işin ehli olmayan ve kendi yakın akrabaları olan çok sayıda kimseyi devletin üst kademelerine yerleştirmiş olmasıdır.

Kaynaklarımız yegâne muhalefet nedeni olarak bu tayinleri zikrederlerse de sadece bu konu üzerinde durmak diğer bazı sebepleri kaçırmamıza yol açabilir. Tayinler hususu muhalefet için kuvvetli bir sebep ise de tek sebep değildir ve sadece kitleler önünde Ümeyyeoğullarını bir suçlama vesilesi olmuştur. Açıkça belirtilmeyen ancak rivayetlerden edinilen sonuç odur ki, o dönemde İslam toplumu çoktan beri bir değişim süreci içersine girmiştir. Çünkü artık hayat Mekke ve Medine ile sınırlı değildir. Fetihler sonucu bir çok ülkeler fethedilmiş, müslümanlar ganimet zengini olmuşlardır. Onların bu zenginlikleri kendilerini farklı bir yaşama zorlamış, fethedilen bölgelerde asırlardan beri süregelen yerleşik hayat tarzı onları etkilemiştir. Ayrıca işbaşında bulunan Ümeyyeoğullarına mensub idarecilerin, etraflarında devletin nimetlerinden sürekli yararlanan egemen bir sınıf oluşturma çabaları bir kısım müslümanları idareye karşı muhalif kılmıştır.

Müslümanların tecrübe etmek durumunda oldukları böyle bir değişim süreci daha önce bir probleme sebep olmazken niçin Hz. Osman döneminde bir bunalıma dönüşmüştür. Bu geçiş dönemini bunalıma dönüştüren sebep, işbaşına gelen Ümeyyeoğullarının hilafet merkezinden uzakta, egemen oldukları yerlerde, hiçbir zaman Hz. Ömer döneminde sahip olmadıkları yetki ve tasarruflarının bir bunalım aracı olarak ortaya çıkmasıdır. Kaynaklarımızda, Ümeyyeoğullarının çok sık tenkid ve itirazlarla karşılaşmalarının temelindeki gerçek budur. Bunda da Ümeyyeoğullarının iktidarı kendi tekelilerine alma arzularının payı büyüktür.

Yakın akrabalarını önemli görevlere tayin ettiği gerekçesiyle bolca tenkide uğrayan Hz. Osman'ın göreve getirdiği veya yetkilerini genişlettiği kimselerden birkaçını burada belirtmekte fayda vardır.

1. Muaviye b. Ebî Süfyan; Hz. Osman'ın amcasının torunudur. Mekke'nin fethiyle müslüman olmuş, Hz. Ebu Bekir ve Ömer zamanında fetih ordularında görev almış, daha sonra ağabeyisi Yezid'in vefatıyla Şam valiliğine getirilmiştir. Hz. Osman zamanında da görev sınırları ve yetkisi genişletilmiştir.

2. Abdullah b. Sad b. Ebî Serh; Hz. Osman'ın süt kardeşidir. Mekke'nin fethinden önce müslüman olmuş, sonra da irtidat etmiştir. Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber (S.A.V) tarafından idamı istenen sayılı

40. Muhammed Kürd Ali, I, 129.

41. Belâzurî, Ensâb, IV, 11; İbn A'sem, I, 261; İbn Abdîrabbih, I, 14; V, 113-114.

42. Belâzurî, Futûh, 157; Taberî, I, 2820-24; İbn A'sem, I, 264.

43. Zührî, 152-153; Belâzurî, Ensâb, V, 30; İbn Abdîrabbih, V, 39; 155-56.

44. Belâzurî, Futûh, 200; Taberî, I, 2802-2803.

45. Belâzurî, a.g.e., 158; Taberî, I, 2826.

46. Belâzurî, a.g.e., 201; İbn A'sem, I, 341-343, 349-350.

kimselerdendir. Mısır'daki icraatları büyük infiallere sebep olmuştur.⁴⁷

3. Velid b. Ukbe; Hz.Osman'ın anne bir kardeşidir. Hz.Peygamber (S.A.V)'in sağlığında, kendisine verilen bir görevi suistimal ederek Hz.Peygamber (S.A.V)'e yanlış bilgi vermesi sebebiyle hakkında münafıklarla ilgili Hucûrat Sûresindeki ayetin nazil olduğu belirtilir.⁴⁸ Ayrıca Kufe valisi iken içkili olarak namaz kıldırıldığı bilinmektedir.⁴⁹

4. Mervan b. el-Hakem; Hz.Osman'ın amcasının oğludur. Mervan'ın babası Hakem, müslümanlarla ilgili bir hususu müşriklere ifşa ettiği gerekçesiyle Hz.Peygamber (S.A.V) tarafından Taife sürgün edilmiş, Hz.Ebü Bekir ve Ömer döneminde de sürgün hayatı devam etmiştir. Hz.Osman halife olduktan sonra, onun Taif'ten Medine'ye dönmesine izin vermiş ve kendisine belirli imtiyazlar tanımıştır.⁵⁰

Sadece birkaçı hakkında bilgi verdiğimiz bu kimselerin, geçmişte toplumda dinî ve özel yaşantı açısından pek itibarlı kişiler olmamalarına rağmen birden bire devletin icra kurumlarının başına geçmeleri, daha hayatta olan Hz.Peygamber (S.A.V)'in ashabı tarafından da hoş karşılanmamıştır.⁵¹ Medine'de müslümanlardan büyük bir kesim bu durumu sessizce protesto ederken, taşrada çeşitli yerleşim merkezlerinde kısmî çıkışlar oluyordu. Değişim sürecindeki sancılar bu tayinler ve tayin edilen kimselerin hoş görülme uygulamalarıyla birleştiğinde çeşitli problemler ortaya çıkıyordu. Bu yüzden müslümanların bir kısmı Hz.Osman'ı Ümeyye oğullarını milletin başına musallat etmekle⁵² ve Şura'da seleflerinin uygulamalarına mutabık kalacağına dair vermiş olduğu sözü yerine getirmemekle suçluyorlardı.⁵³

Vilayetlerde valilerin uygulamalarından hoşnut olmayan insanlar, Medine'ye, halifeye durumlarını açıklamak üzere heyetler gönderiyorlar, ancak hilafet merkezinden olumlu bir yaklaşım göremiyorlardı. Bu heyetler kendi girişimlerinin boşa çıktığını gördüklerinde, devreye Hz.Peygamber (S.A.V)'in yakın arkadaşlarını sokuyorlar, ancak onlar da halife tarafından muhaliflerle iş birliği yapmakla suçlanıyor-

lardı.⁵⁴ Hz.Osman valilerinin yanında yerliyordu. Onun bu davranışının altında yatan sebebin ne olduğunu anlamak güç olsa da yazılı kaynaklara yansıyan bir husus, halifenin kendi kabilesine düşkünlüğünü ortaya koymaktadır. Hatta Hz.Osman, kendisinin bu şekilde davranmakla Kureyş'e Ömer'den daha sevimli geldiğini belirtir.⁵⁵

Kısacası İslam dünyasındaki bu geçiş dönemi kendi tabii seyrine göre devam edememiştir. İktidarın sadece belirli bir kesime menfaat sağlıyor görüntüsü, fertlerin tepkisini aşarak toplumsal bir hüviyet kazanmaya başlanmış neticede muhalifler bu eylemlerinin karşılığında bir takım idarî koğuşturmalara yani sürgünlere ve cezaî tedbirlere maruz kalmışlardır.⁵⁶

Meseleyi fazla genişletmeden yazının özü olan Muaviye'ye dönmek gerekirse, muhalif düşüncenin patlak verdiği ilk yer Şam'dır, Uzun süre fetih ordularında Muaviye ile birlikte olan Ebû Zer, onun Şam'daki uygulamalarını sürekli tenkid etmekte ve tenkid hususlarını da çevresinde yaymaktadır. Muaviye, bu sahabinin idare karşıtı eylemlerinden çok bunalmış olmalı ki Hz.Osman'dan onu Şam'dan çekmesini istemiştir.⁵⁷

Olayların gelişmeye devam ettiği bu zamanda Muaviye'nin Şam'daki durumuna bakılacak olursa, o statüsünü geçmişe nazaran daha çok güçlendirmiş, kurumlaşmaya ve kökleşmeye önem vermiştir. Vilayeti ekonomik, askerî ve siyasî nüfuz açısından İslâm aleminin en güçlü merkezi olmuştur. Ayrıca Suriye'nin en güçlü kabilelerinden Kelb kabilesi ile akrabalık kurarak Yezid'in annesi Meysun ile evlenmiş, aynı kabilede bir hanımı da (Naile) Hz.Osman'a göndermiştir.⁵⁸ Böylece Muaviye, Suriye'de bu güçlü kabileyi arkasına alarak siyasî nüfuzunu pekiştirmiştir.

Muktedir vali Muaviye, kendi vilayetindeki muhalif oluşumlarla birlikte Medine'deki durumdan da endişe duyuyordu. Bu sebeple o Medine'deki Ensar ve Muhacirine arada sırada gözdağı vermekten geri durmuyordu.⁵⁹ Hicretin 34/654. yılında halife Hz.Osman, sürekli muhalefete karşılaşılan valilerini Medine'de topladı. Böyle bir toplantının amacının, ilk bakışta

47. İbn Abdîrabbih, V, 39; İbn Hibban, II, 256.

48. İbn Kesîr, Muhtasar Tefsir, III, 360-361.

49. İbn A'sem, I, 379-381; Mes'udî, II, 344; İbn Kesîr, el-Bidaye, VII, 161.

50. Zehebî, Nübelâ, II, 108.

51. İbn Kuteybe, el-İmame, I, 35-36; Belâzurî, Ensâb, V, 57; İbn A'sem, I, 370-372; İbn Abdîrabbih, V, 39.

52. Belâzurî, a.g.e, V, 30

53. İbn Sa'd, III, 64; Belâzurî, a.g.e. V, 28; Taberî, I, 2793-2795; İbn A'sem, I, 330-336, 370; İbn Abdîrabbih, V, 55-56.

54. Taberî, I, 2937-2939, 2983; İbn A'sem, I, 402.

55. İbn Sa'd, III, 64; Belâzurî, a.g.e, V, 28.

56. Taberî, I, 2924; İbn A'sem, I, 389-392, 393-394.

57. İbn Şebbe, III, 1034-1035; Yakubî, II, 172; Taberî, I, 2859; İbn A'sem, I, 373.

58. İbn Hibban, II, 248.

59. İbn Şebbe, III, 1091-1092; İbn Kuteybe, el-İmame, I, 49-50.

halifenin, valilerinden icraatlarında daha dikkatli davranmalarını isteyeceği şeklinde olacağı düşünülebilir. Ancak mevcut bilgilere göre bu toplantıda muhalefetin önünün alınması için gerekli tedbirlerin tesbit edildiğini görmekteyiz.⁶⁰ Muhaliflerin bastırılması, savaşa gönderilmeleri veya parayla susturulmalarının sözkonusu edildiği böyle bir toplantının sonunda sadece valilerin makam ve mevkilerinin korunması hedeflenmiştir. Fakat tedbir gibi görülen bu hususlar muhalefetin önlenmesi yerine büyümesine sebep olmuştur.

Medine'de halife artık tamamen yalnızlaşmış, şehir halkı idarenin tarafgirliği sebebiyle sessiz bir protesto içine girmişlerdi.⁶¹ Medine'de halifeyi koruyup muhafaza edecek askerî bir güç de bulunmuyordu. Çünkü daha önce böyle bir tehdit sözkonusu olmadığı için kuvvetler tamamen vilayetlere kaydırılmıştı. Bu sebeple vilayetlerden hilafet merkezine gelen muhalif grupların baskısı gittikçe hissedilmeye başlandığı bir sırada kudretli vali Muaviye, halifeyi Şam'a davet etti. Hz.Osman'ın bu teklifi geri çevirmesi üzerine Muaviye'de "o halde izin ver, senin muhaliflerini bertaraf edecek bir ordu göndereyim" dedi. Hz.Osman böyle bir yola kapı açmak istemediğini belirterek bu teklifi de reddetti.⁶²

Burada Muaviye'nin yaşlı ve otoritesini kaybetmiş halifeye iki şıklı bir teklifle yaklaşmasının amacı nedir? Acaba sadece halifenin iyi durumda olmayan güvenliğinin temini midir? Yoksa bu yaşlı halifeyi kendi himayesine alarak ona halef olmanın yollarını aralamak mıdır? Elbette bu suallere cevap bulmak kolay değildir. Ancak kaynakların bildirdiğine göre, yapılan icraatlara bakıldığında, Muaviye'nin peşinde olduğu husus, halifenin güvenliğinden ziyade sahip olduğu mevkiin güvence içinde olmasıdır. Ellerindeki mevkileri bırakmamak için ya muhaliflerin kuvvet yoluyla sindirilmesi ya da halifenin himaye altına alınması gerekmektedir. Fakat Hz.Osman'ın bu iki teklifi de geri çevirmesi yeni bir durum ortaya çıkarmıştır ki bu da halifenin Medine'de korunma altına alınması meselesidir.

Muaviye'nin, Hz.Osman'a dışardan gelen muhalefete hiç bir zaman önem vermediğini daha önce belirtmiştik. Gerçekten de o halifeye muhalefetin merkezi olarak Medine'yi ve Medine'dekileri görmekteydi. Halifenin geleceğini farkedene Muaviye, Muhacir-

lere halifenin öldürülmesi karşısında kılıç ile cevap verileceğini belirterek Ammar b.Yasir'e "Ya Eba'l Yakazan; Şam'da, Hicaz ehlinden daha çok kimse bıraktım, hepsi kahraman, hepsi atlı, hepsi namaz kılıyor, zekat veriyor, beyti tavaf ediyor. Onlar Ammar veya ondan öncekileri bilmezler. Ali veya akrabalarını da bilmezler"⁶³ diyordu. Bu sözle Muaviye, Suriyeli askerler için Hicazdakilerin kimliklerinin pek önemli olmadığını hatta Hz.Peygamber (S.A.V)'in yakınlarının da hiç önemsenmediğini belirtmek istiyordu. Muaviye'nin bu tehdidini Şam'ın, hilafet merkezi Medine üzerinde dolayısıyla ülke idaresinde ağırlığını hissettirmeye çalışması olarak da görmek mümkündür. Çünkü bu tarihlerden itibaren fiilen Ümeyyegoğulları ve onları destekleyenler, doğabilecek muhtemel bir idarî boşluğu doldurmaya hazırlanıyorlardı ki gerçekte öyle olmuştur.

Burada biz, Hz.Osman'ın nasıl katledildiğinin ayrıntılarına girmeden meseleye Muaviye açısından, yüzyıllar boyu tekrar edilen bir bakış açısının tersinden bakmaya çalışacağız. Zaten Hz.Osman'ın kapısında hak arayanlar halifeyi katletmekle haksız bir konuma düşmüşlerdir. Biz Hz.Osman döneminde bunalımın oluşmasına diğer taraftan katkıda bulunan Ümeyyegoğullarının Hz.Osman'ın muhasarası ve katlinde ne gibi tavır takındıklarının üzerinde durmak istiyoruz.

Hz.Osman, Muaviye'nin teklifini reddettikten sonra Medine'de olaylar nasıl gelişmiş ve halife nasıl bir tavır almıştır. Halife H.35 senesi sonlarına doğru evinde muhasara altına alındığında Hz.Osman'ın etrafında bulunan bazı sahabiler, Medine'de önde gelen müslümanlardan yardım talep etmişler fakat olumlu bir cevap alamamışlardır.⁶⁴ Şehirde birtakım olayların vukubulacağı anlaşıldığında nüfuz sahibi bir çok kişi şehri terketmiş,⁶⁵ Hz.Osman ise valilerinden yardım istemek durumunda kalmıştır. Burada Hz.Osman'ın kendileri için hertürlü riski göze aldığı valilerinin tavırları konumuz için fevkalâde önemlidir.⁶⁶

Hz.Osman'ın, valilerinden istemiş olduğu yardım Medine'ye ulaşmazken Muaviye'nin, aldığı tavır, çok ilginçtir. Bu konuda Muaviye'nin önce Medineye asker göndermeyi geciktirdiği, sonra da gönderdiği askerlerin komutanına şehir dışında beklemelerini emrettiği belir-

60. İbn Şebbe, III, 1096-1097; Taberî, I, 2932-2933.

61. İbn Kuteybe, el-İmame, I, 40; İbn A'sem, I, 411; İbn Hibban, II, 258.

62. İbn Şebbe, III, 1094-1097.

63. İbn Şebbe, III, 1093-1094, 1097.

64. Belâzurî, Ensâb, V, 78; Taberî, I, 3070; İbn A'sem, I, 422.

65. Taberî, I, 3019-3020; 3250.

66. Taberî, I, 2959, 2985-2986; İbn A'sem, I, 415.

67. İbn Şebbe, IV, 1289; Yakubî, II, 175; Taberî, I, 2985-2986.

tilir⁶⁷ ki bu durum Hz.Osman'ı kendisini muhasara edenlerle başbaşa bırakmaktan başka bir şey değildir. Hz.Osman'ın yardımsız bırakılması ve adeta öldürülmesine göz yumulması, Muaviye'nin iktidarı ele geçirmek arzusu ile izah edilebilir. Bu olayda bir an için böyle bir kasıt aranmasa bile, gerek yardım kuvvetleri ile ilgili bilgiler, gerekse Muaviye'nin iktidarı ele geçirmesinden sonraki durumla ilgili bilgiler, onun Hz.Osman'ı yardımdan mahrum bıraktığı noktasında birleşmektedirler.⁶⁸ Burada iyice düşündüğümüzde, Hz.Osman'ın yatağında vefat etmesiyle, muhalifleri tarafından öldürülmesinin çok farklı sonuçlara yol açabilecek iki husus olduğu, halifenin öldürülmesinin, Muaviye'yi ve Ümeyyeoğullarını daha haklı bir konuma getirmeye ve iktidar mücadelelerini yürütebilecekleri hazır bir ortam oluşturmaya yeterli olacağı ortaya çıkar.

Nitekim Muaviye'nin diğer şehirlere ziyade Medine'de Muhacirlerle, Ensarı tehdit etmesi, Medine'deki Ümeyyeoğullarının Hz.Ali'ye "Sen bizi perişan ettin, bu işi müslümanların emirine-sen yaptın, eğer isteğine ulaşırsan dünyayı başına yıkarsın"⁶⁹ deyip onu hedef edinmeleri ve yine Velid b.Ukbe'nin" Haşımoğulları, Osman'ın yerine geçmek için onu öldürdüler"⁷⁰ demesi asıl hedefin kesinlikle belli olduğunu gösterir. Hatta rivayetlerde görüldüğü gibi hedef daha halifenin sağlığında belirlenmiştir. bunun sebebi Hz.Ali'nin her ne şekilde olursa olsun Hz.Osman'ın ölümünden sonra en kuvvetli halife adayı olmasıdır. Ayrıca Hz.Ali'nin olayların tabii sonucu olarak kendisine sığınılan bir lider haline gelmesinin, Ümeyyeoğullarının boy hedefi olmasına ve ilgisi olmadığı halde bir çok işin de ona maledilmesine sebep olduğu belirtilir.⁷¹

Netice olarak Hz.Osman'ın H.35/656 yılı Zilhicce ayında karşı karşıya kaldığı olaylar sonucu hayatını yitirmesiyle, İslam aleminde daha önce emsaliyle karşılaşmamış ve yaşanmamış bir istikrarsızlık döneminin kapısı arkasına kadar açılmıştır. Artık bu dönemin gündemini iktidarın otoritesinin pekiştirilmesi ile iktidarı ele geçirme mücadeleleri belirlemektedir. Muaviye'nin geçmişte edindiği ekonomik, askerî ve siyasî nüfuzunu aktif olarak ortaya koyması, olaylara ilginç bir boyut getirmekte ve belirli bir dönem üzeri küllenen ancak Hz.Osman döneminde yeniden kendisini

hissettiren Emevi-Haşimî çekişmesini güncelleştirmektedir. Bu mücadelenin yeniden sahnelenişini ve saltanata giden yolda Muaviye'nin tecrübe ettiği aşamaları bu noktadan itibaren canlı olarak izlemek daha da kolay olacaktır.

Hz. Osman'ın H. 35/656 yılı Zilhicce ayında evinde muhasara edilip öldürülmesi esnasında yanında hanımlarından, Suriye'de meskun Kelb kabilesinden Naile binti el-Ferâfisa vardı. Bu hanım halifenin kanlı gömleğini Şam'a gönderdi⁷² Maktul halifenin kanlı gömleğinin ve muhasara hadisesinin gelişme seyrinin anlatıldığı mektubun, niçin başka bir vilayete veya kişiye değil de, Şam'a ve Muaviye'ye gönderildiği önemlidir. Çünkü Muaviye, Naile'ye hem Hz. Osman'dan, hem de karısı -yine Kelb kabilesine mensub- Meysun tarafından akraba idi. Aynı zamanda Muaviye, uzun zamandan beri Suriye'deki idareciliğinin sağlamış olduğu, her yönden kendisine mutf bir ordu ve tebeaya sahipti. Bu sebeple kanlı gömlek ile Hz. Osman'ın intikamının alınmasını isteyen mektubun Suriye valisi Muaviye'ye gönderilmesi tesadüfî değil, bilinçli bir seçimdi ve Muaviye Hz. Osman'ın kanını talep edebilecek en uygun kimse olarak görülüyordu. Yani Hilafet merkezinde idareyi ele alanlara karşı başlatılacak direniş veya Hz. Osman'ın kanını talep edecek hareket Suriye'den başlatılacaktı.

Bir tarafta bu hadiseler yaşanırken öte yandan Hz. Osman'ın katlini müteakib birkaç gün içerisinde Medine'de bulunan Ensar ve Muhacir'in ile Muhasaracılar Hz. Ali'ye halife olarak biat etmişlerdi.⁷³ Ne varki böyle toplumsal yapının bozulduğu, dengelerin alt-üst olduğu bir platformda devletin idaresini ele almak, Hz. Ali için büyük bir şanssızlıktı. Zira onu, kendisini halife olarak tanımayanlarla kendisini destekleyenlerin beklentileri olan Hz.Osman'ın bölgesinde nüfuz sahibi olmuş valilerinin azledilmesi meselesi gibi çok güç problemler bekliyordu. Medine'de yeni halife'ye biat edildiği sırada, siyasî rollerinin bittiğinin farkında olan Emevîler, çareyi şehri terkedip Mekke ve Şam'a kaçmakta bulmuşlar, dolayısıyla biat etmemişlerdi.⁷⁴ Bunlardan, biatin alındığı günlerde Medine'de bulunan Mervan b. el-Hakem, Said b. el-As ve Velid b. Ukbe gibi Ümeyyeoğullarının önde gelenleri Mekke'ye kaçarak Hz. Osman'ın kanını talep edenlere karışmışlardır.⁷⁵

68. İbn Şebbe, IV, 1289; Yakubî, II, 186.

69. Taberî, I, 2979.

70. Belâzurî, Ensâb, V, 104.

71. Belâzurî, a.g.e., V, 99.

72. İbn Habib., 249; İbn Kuteybe., *el-İmame*, I, 74; Belâzurî., a.g.e, I, k. 4, 592-593; İbn Abdırabbih., V, 50-51; İsfahanî., XV, 68-69.

73. İbn Kuteybe., a.g.e, I, 46; Dineverî., 142; Taberî., I, 3066-3068.

74. İbn Kuteybe., a.g.e, I, 47-53; Yakubî., II, 178; Taberî., I, 3075, 3096-3097.

75. Taberî., I, 3075.

Hız. Ali, uzun zamandır toplumun içinde bulunduğu huzursuzluk ve çalkantıların temel sebebi olarak görülen Hız. Osman'ın valilerinin azledilmesi hususunda kararlıydı. Buna göre Şam, Mısır, Kufe, Basra ve Yemen valileri değıştiriliyor, yerlerine yeni tayinler yapılıyordu. Ne varki Hız. Ali'nin 36/656 yılı başlarında gerçekleştirdiği bu tayinler başarılı olamamış, tayin edilen valilerin kimisi görevden affını isterken⁷⁶ kimisi de tayin edildikleri şehirlere Hız. Osman taraftarlarıncı sokulmamışlardır. Özellikle Şam yeni valiyi kabul etmediği gibi Muaviye, kendisine gönderilen elçiyi de eli boş geri göndererek halifeye itaati reddettiğini ortaya koymuştur.⁷⁷ Böylece Hız. Ali, herkesi biat etmeye çağırmasına rağmen, bu davete katılımın düşük olması sebebiyle bütün müslümanların halifesi olamadı. Onun idareyi ele almasıyla birlikte toplumdaki siyasal gruplaşmalar çerçevelerini yeniden belirlediler. Bunlar, halife ve onu destekleyenlerin yanında, biat etmeyen Muaviye ve taraftarları, Hicaz'da hiçbir kesime katılmak istemeyenler ve Hız. Osman hayatta iken ona muhalif olan şimdi de onun kanını talep eden Cemel topluluğu idi.⁷⁸

Hız. Ali daha valiler meselesini çözüme kavuşturamadan sonradan Cemel ashabı sıfatını alan kimselerin, maktul halifenin kanını talep etmeleriyle karşılaştı. Cemel ashabını oluşturan kimselerin bir kısmı geçmişte Hız. Osman'ın icraatlarını tenkide tabi tutanlar⁷⁹, bir kısmı da Muaviye ve taraftarları dışında Ümeyyeogullarına mensub bazı eski valiler ve taraftarlarından oluşmaktaydı. Bu kimselerin gerek Medine'de gerekse Basra'da halkı yeni halife aleyhine kıskırtmaya çalıştıklarını fakat bu hususta pek başarılı olamadıklarını sonra da Mekke'ye kaçtıklarını görmekteyiz.⁸⁰

Hız. Osman'ın kanını talep etmek amacıyla biraraya gelen Cemel topluluğuına Muaviye'nin katılmayışı ve onlardan uzak durması ise dikkat çekici bir husustur. Muaviye'nin ve Cemel topluluğuunun aynı amacı güdüyor görölmelerine rağmen, bu iki kesimin birleşmemeleri ve yardımlaşmamalarının neden mümkün

olmadığı hususu, aslında onların hedeflerinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar. Muaviye'nin Cemel topluluğuunun başlattığı mücadeleye katılmamasında, onların sadece Hız. Osman'ın kanını taleble sınırlı bulunan amaçlarının yetersizliğinin rolü de vardı. Bu sebeble Muaviye, elindeki insan gücünü ve maddi imkânlarını, ciddi bir hazırlığın olmadığı, sadece üzücü olayların sonucu oluşan Cemel topluluğuına verip ezdirmekten uzak durdu. O daha ziyade, planlarını Hız. Ali ile Cemel topluluğuunun karşılaşmalarının sonucuna göre yapıyor, onları karşılaşmaları için başbaşı bıraktığını, eğer Cemel ashabı galib gelirse onlar bana Ali'den daha ehvendir, eğer Ali onlara galib gelirse ben de ona yapacağımı biliyorum⁸¹ diyordu. Bir yerde Muaviye bütün umutlarını Cemel savaşının zayıfına bağlıyordu. Yani o esnadaki ortam Muaviye'nin amaçları için ortaya çıkmasını gerektirmiyordu.

Muaviye, kendisi Cemel topluluğuına katılmak istemediği gibi, onların da kendisinden uzak durmalarını istiyordu. Çünkü o Hız. Osman'ın kanını talep etmenin kendi hakkı olduğuna inanıyordu.⁸² Maktul halifenin kanını talep etmek için Mekke'de toplananlar mücadeleyi başlatabilecekleri şehirleri tartışırken, Muaviye'nin yanına Şam'a gitmek söz konusu olduğunda, yine bir Emevî olan Velid b. Ukbe karşı çıkarak, maktul halifenin muhasara altında iken Muaviye'den yardım istediğini, onun yardım etmediğini ve ölünceye kadar da beklediğini belirtir ve Şam'dan başka bir yere gidilmesini önerir.⁸³

Cemel topluluğuunun 36/656 yılı ortalarında Basra civarında Hız. Ali'nin ordusuna mağlub olmasından sonra⁸⁴ halife Hız. Ali, Basra'ya girerek halktan biat aldı.⁸⁵ Böylece Şam hariç, Basralılar, Kufeliler, Mısırlılar ve Hicazlılar Hız. Ali'ye biat ettiler. Basra ve Kufe gibi şehirlerdeki Hız. Osman taraftarları, Şam valisi Muaviye'nin hakimiyeti altındaki Cezire bölgesine kaçtılar.⁸⁶ Cemel savaşından sonra Şam'da belirli bir hareketlilik göze çarpar. Zaten daha önce Hız. Osman'ın, hanımı Naile tarafından Şam'a gönderilen kanlı gömleği

76. Taberf., I, 3085-3086.

77. Dineverf., 142; Taberf., I, 3088-3089; İbn A'sem., I, 470-471; İbn Hibban., II, 273-277.

78. Taberf., I, 3153.

79. İbn Kuteybe., *el-İmame*, I, 39, 46-47; Belâzurf., *Ensab*, V, 46, 67-69; Veki., I, 110; İbn A'sem., I, 419-420, 429; İbn Abdırabbih., V, 39-44.

80. Zührî., 153; Taberf., I, 3075, 3088; İbn A'sem., I, 448-449.

81. İbn Abdırabbih., V, 115.

82. Naşı el-Ekber., 18.

83. İbn Kuteybe., a.g.e., I, 57-58; İbn A'sem., I, 454, 529; İbn Hibban., II, 279-280.

84. Cemel savaşı için bkz. Halife., *Tarih*, 182-186; Taberf., I, 3182-3220; İbn A'sem., I, 448-495; Mes'udf., II, 366-372; İbn Hibban., II, 283-285.

85. Naşı el-Ekber., 18; Taberf., I, 3227.

86. Minkarf., 12-13; Yakubf., II, 1 87.

ile, ona yardımcı olmayan ve olayların tahrikçileri olarak nitelenen Ensar ve Muhacirin'den bazı kimselerin isimlerinin bulunduğu mektub, Şam'a ulaştığı zaman halkı ayağa kaldırmaya yetmişti. Öyleki Hz.Osman'ın katili olarak Ali b. Ebî Talib'i öldüreceklerine and içmişlerdi.⁸⁷

Muaviye, Şamlıların bu coşkulu duygularını, aylarca teşhir edilen kanlı gömlek karşısında, kendisine mak-tul halifenin kanını talep için tam destek alıncaya ve halife olarak biat edilinceye kadar kamçılardı.⁸⁸ Kanlı gömlek adeta bir ağlama duvarı haline getirilmişti.⁸⁹ Özellikle şairler ve hatipler, etkileyici şiir ve konuşmalarıyla halkı Hz.Osman'ın katillerini cezalandırmaya çağırıyorlar ve onlara hedef gösterdiler.⁹⁰ Şam'lıların bu coşkulu hali, Muaviye'ye görevini bırak-mama ve yeni halifeyi tanımama hususunda cesaret veriyordu. Zaten Muaviye, yıllardan beri Suriye'de ken-disine itaatkar bir ordu ile tebeaya sahip olmuştu. O, Cemal'den sonra yeni halifenin güçlerini karşısında bulacağından emin olduğu için, sıcak bir mücadeleye başlamadan önce kendisine destek aramak ve yapacağı mücadeleyi haklı bir zemine oturtabilmek amacıyla mektublar yazarak destek arayışlarına başladı.⁹¹

Muaviye'nin, yardımını almak için başvurduğu kim-seleri incelediğimizde onların, ya işbilir kimseler veya toplumda nüfuz sahibi kimseler veya Hicaz'da sahabe ve diğer müslümanlar üzerinde etkinliği olan kimseler olduğunu görürüz. Bunlardan Amr b. el-As'a mektub yazarak kendisine ihtiyacı olduğunu bildiren Muaviye,⁹² ona hayatta olduğu sürece görüşüne başvurduğu kim-seler arasında yer vermiş, Mısır valiliği ile taltif etmiştir. Kinde kabilesi reisi Şurahbil b. Sımt'ı da Hz. Osman'ın kanını talep etmeye ikna eden Muaviye,⁹³ çıkabilecek muhtemel bir savaşın hazırlıklarını yapmak ve gerekçelerini anlatmak için kendisini Suriye şehirlerinde geziye görevlendirmiştir. Şurahbil b. Sımt'ın Hımıslılara yaptığı bir konuşmada halka nasıl yaklaştıklarını ve ne tür konuları işlediklerini görmek mümkündür. Buna göre Şurahbil, Hımıslılara, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ı öldürdüğünü, İslam cemaatini böldüğünü, Basralılarla savaşp onları telef ettiğini, Şam hariç bütün ülkeyi ele

geçirdiğini, Şam'ı ele geçirmek için de harekete geçtiğini, onunla mücadelede Muaviye'den daha kuvvetli kimse olmadığını, dolayısıyla Muaviye'ye katılmanın lüzumunu anlatıyordu. Bu şekildeki bir propagandanın sonra bütün Suriye şehirlerinde Muaviye'ye kuvvetli bir destek sağlandı.⁹⁴

Muaviye'nin mektub yazarak yardımını istediği üçüncü kesim, Ensar ve Muhacir'dir. Sebebi de onlar-dan bir kısmının kendi tarafında yer almasını ar-zulamasıydı. Çünkü Hz. Ali, halifelüğünün meşruiyetini Ensar ve Muhacir'in kendisine biat etmesine bağlıyor, Muaviye'yi her biate davet edişinde de bu hususu hatırlatıyordu.⁹⁵ Sad b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme el-Ensari, Ubeydullah b. Ömer gibi kimseler yanında umumî olarak Medineliler'e yazdığı bir mektupta Muaviye, "Bu iş bizim üzerimizden kalksa bile sizin üzerinizden kalkmaz. Osman mazlum olarak öldürüldü ve onu Ali öldürdü. Buna delil, onu kat-ledilişi esnasında terketmesidir. Biz onun katillerini Allah'ın kitabına göre cezalandırıncaya kadar kanını müdafaa edeceğiz. Eğer katilleri bize verirse, ondan vazgeçeriz ve hilafet işini Ömer ibnu'l-Hattab'ın vefatı esnasında yaptığı gibi müslümanlar önünde Şûra'ya bırakırız. Biz hilafeti istemiyoruz."⁹⁶ şeklinde tamamen masumane bir üslûp kullanmıştır. Bu üslûp Medine'de fertlere yazılan mektublarda da ayndır ve ortak olarak, hilafette gözü olmadığı ve halife'nin şûra ile belirlenmesi gerektiği fikri vurgulanmaktadır. Ancak Muaviye, Medine'ye yazdığı bu mektublardan müsbet netice alamamıştır.⁹⁷

Muaviye'nin, Hz. Ali'ye karşı bu tür hazırlıklarını yaptıktan sonra bir takım politik oyunlara giriştiğini görmekteyiz. Bunun en canlı örneği, Hz. Ali'nin Mısır valisi Kays b. Ubade'yi azletmesi hadisesinde yaşanmıştır. Mısır'da Heribta⁹⁸ bölgesinde Hz. Osman taraftarlığını müdafaa eden Benî Mudlic kabilesinden Yezid b. el-Haris, Mesleme b. Muhalled el-Ensari ile Busr b. Ebî Ertât, Muaviye b. Hudeyc el-Kindî gibi kim-selerin etrafında toplanan ve sayıları on bini bulan bir

87. Belâzurî, *Ensab*, I, k. 4, 592-593.

88. İbn Kuteybe., *el-İmame*, I, 74.

89. Akbulut, A., 164.

90. Halife., *a.g.e.*, 177; İbn A'sem., I, 443-444; İbn Abdırabbih., V, 47.

91. İbn Kuteybe., *a.g.e.*, I, 89; İbn A'sem., I, 542.

92. İbn Kuteybe., *a.g.e.*, I, 84-87; Dineverî., 158-159; Müberred., I, 221; Yakubî, II, 184; Taberî., I, 3252-3253; İbn A'sem., I, 512-523.

93. İbn A'sem., I, 530-534.

94. İbn Kuteybe., *a.g.e.*, I, 74; İbn A'sem., I, 536.

95. İbn Abdırabbih., V, 80-81.

96. İbn Kuteybe., *a.g.e.*, I, 88-89; İbn A'sem., I, 542,

97. İbn Kuteybe., *a.g.e.*, I, 90; İbn A'sem., I, 545; İbn Abdırabbih., V, 85.

98. Yakut., II, 355.

grup vardı. Bu kimseler Kays'i vali olarak tanımamışlardı.⁹⁹ Ancak Kays de onların üzerine varmanın kendileri açısından bir faydası olmayacağı görüşündeydi. Bu sebeple onların üzerine gitmediği gibi, kendilerine izzet-i ikram'da bulundu.¹⁰⁰ Fakat Muaviye, barış içinde yaşanan Mısır'ın bu ikili durumundan istifade yoluna giderek, vali Kays ile mektuplaşmaya başladı. Muhtevası ne olursa olsun, vali'nin muhalif Muaviye ile böyle bir ilişki içerisine girmesi, onun halife nezdindeki güvenilirliğine -hakikat ortaya çıkıncaya kadar- gölge düşürdü. Tabi ki Muaviye'de arzulanmış olduğu hedefine ulaştı.

Muaviye, Suriye'de, Irak ve Hicaz'daki taraftarları arasında "Kays'ın aleyhinde bulunmayınız, o bizim tarafımızdadır. Onun gizli gizli nasihat içeren mektupları geliyor. Görmüyor musunuz o, sizin kardeşleriniz olan Heribta kahramanlarına ihsanlarda bulunuyor, emniyetlerini temin ediyor."¹⁰¹ gibi söylentilerin yayılması için hususî çaba sarfetmiştir. Hz. Ali, Mısır'daki bu durumdan rahatsızlık duyarak, biryerde Kays'ın hangi tarafta oynadığını belirlemek amacıyla, valiyi Heribtalılarla savaş emri vermiştir. Kays, savaşın kendilerine zarar vereceğini belirtmiş fakat kendisini anlatamamış ve Mısır valiliğinden azledilmiştir. Onun yerine Muhammed b. Ebî Bekr tayin edilmiştir.¹⁰² Bilindiği üzere Muhammed b. Ebî Bekr, Mısır'ı elinde tutamamış, Muaviye adına Amr b. el-As Mısır'ı ele geçirerek büyük bir koz elde etmiş ve Muaviye tarafı büyük güç kazanmıştır.¹⁰³

Toplumda gelişen bu olaylar 36/657 yılının sonlarına doğru Hz. Ali ile Muaviye'yi Sıffin'de karşı karşıya getirmiştir. Bu savaş, devlet otoritesinin sağlanması ile iktidarı ele geçirme mücadelesini nihaf noktaya götüren ilk sıcak karşılaşma olmasına rağmen burada da netice, sıcak savaşın sonuçlarına bırakılmamış, Muaviye savaşta yenilgi anında, Amr b. el-As'ın teklif ve telkiniyle askerlere emir vererek Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna taktırmış, gúya onları Allah'ın kitabının hakemliğine davet etmiştir.¹⁰⁴ Muaviye ve Amr, kuvvet yoluyla Hz. Ali'nin ordusuna güç yetirememeleri sebebiyle böyle bir

hileye başvurmuşlar, mücadeleyi savaş meydanından politik alana kaydırmışlardır. Ayrıca Sıffin'deki bu tavrın doğurduğu sonuçlardan biri de Hariciler veya Ashabu'l-Beranis (Zahidler)¹⁰⁵ adı verilen topluluğu ortaya çıkarmasıdır.

Sıffin'de savaşın durdurulmasından sonra, taraflar arasındaki anlaşmazlıkları çözümlmek amacıyla, karşılıklı heyetlerin tesbit etmiş oldukları gündemin ileri bir tarihte, Ezruh'ta, seçilmiş hakemler tarafından görüşülmesi ve açıklanması karara bağlanmıştı.¹⁰⁶ Ne var ki, Sıffin'den bir yıl sonra 38/658 yılında Ezruh'ta gerçekleştirilen¹⁰⁷ Hakemler zirvesinin müslümanlar arasındaki problemlere getirdiği herhangi bir çözüm olmamış, aksine mevcut çıkmazları daha da derinleştirmiştir. Konuyla ilgili bütün rivayetlerden çıkan ortak fikir, Sıffin'de yenilginin eşliğinde iken önce Kur'an sayfalarını mızrakların ucuna taktırarak savaşı durdurmasını bilen ve bu olayla Hz. Ali'nin ordusunda ayrılık ve fitne çıkmasına sebebiyet veren Muaviye, mücadeleyi savaş meydanından politik mücadele zeminine kaydırmış, Ezruh'ta da iktidarı ele geçirmenin son aşamasına gelmiştir. Yani bütün bunlar Muaviye için bir zaman kazanma ve hazırlık yapma vesilesi olmuştur. Aslında onun hakeme başvurulacak bir meselesi yoktur, kendi aleyhine bir karar çıkmış olsa bile o bu kararlara uymayacaktır. Zira bu noktaya kadar isyan ve halife'yi tanımama şeklinde gelişen Muaviye'nin tavrı, bundan sonra çok daha değişik bir boyut kazanarak, akla gelebilecek her türlü teşebbüs gücüyle idareye el koymaya çılaşacaktır.

Hakem olayından sonra toplumdaki siyasî hava Muaviye lehine gelişmiştir. Hilafetin bütünlüğünü sağlamaya çalışan Hz. Ali'nin karşısında siyasî muhalifi Muaviye ile siyasî çıkmazlardan kalkarak dinî bir sapanın ilk örneğini teşkil eden Hariciler vardı. Hz. Ali'nin hakem olayından sonra Muaviye yerine Haricileri, sebebiyet verdikleri hadiselerden dolayı temizlemeye kalkışması, Muaviye tarafından bir fırsat olarak değerlendirildi. Muaviye, tahkim hadisesiyle Sıffin'den

99. Taberî, I, 3237, 3242.

100. Zührî, 155; Taberî, I, 3241; Makrızî, I, 300; İbn Tagriberdî, I, 96-97.

101. Zührî, 155; Taberî, I, 3241; Makrızî, I, 300; İbn Tagriberdî, I, 96-97.

102. Zührî, 155-156; Belâzurî, *Futûh*, 229; Taberî, I, 3242, Kindî, -22.

103. Yakubî, II, 194; Taberî, I, 3404-3407; Kindî, 29; İbn Hibban., II, 297-298; Mes'udî, II, 420.

104. Minkarî, 481; İbn Sa'd., III, 32-33, IV, 255-256; İbn Zenceveyh., I, 397-398; İbn Kuteybe., *el-İmame*, I, 101-102; Taberî, I, 3327-3329; İbn A'sem., II, 179; İbn Abdırabbih., V, 93; Mes'udî, II, 400; İbn Hibban., II, 292.

105. Minkarî, 502; Dineverî, 205; Taberî, I, 3333; İbn Abdırabbih., V, 94, 99.

106. Minkarî, 504-506; Dineverî, 197-199; Yakubî, II, 190; Taberî, I, 3337-3338, 3340-41, 3354; İbn A'sem., II, 201; İbn Hibban., II, 293-294.

107. Zührî, 159; Dineverî, 201 vd.; Cahız., *el-Beyan*, I, 172, 275; İbn Kuteybe., *a.g.e*, I, 116-119; Taberî, I, 3358-3360, İbn Abdırabbih., V, 94-95; Mes'udî, II, 406-409.

bu yana zaman kazanmış, güçlerini tazeleme imkanı bulmuş ve tahkimdeki tavrıyla da mücadeleyi bırakmayacağını herkese ilan etmiş, faaliyetlerini artırarak adeta savunmadan taarruza geçmiştir.

Muaviye'nin politik oyunlarının sonucu, Mısır vilayetinin Hz. Ali'nin elinden çıkmasının kolaylaştırıldığını daha önce belirtmiştik. Mısır'daki taraftarlarıyla çoktan beri yazışmalarda bulunan Muaviye, tahkim hadisesinden sonra buranın ele geçirilmesi amacıyla Amr b. el-As'ı bir orduyla göndermiş, ordu, yerli muhaliflerle birleşip Hz. Ali'nin valisi Muhammed b. Ebî Bekr'i mağlub ederek Mısır'ı ele geçirmiştir.¹⁰⁸ Muaviye, Mısır'ı ele geçirmesiyle birlikte, asker bulmakta güçlük çeken Hz. Ali'yi, değişik cebhelerden asker göndererek sıkıştırmaya başladı. Hicret'in 38. yılı (658/659) ortalarından itibaren başlayan Muaviye'nin bu saldırıları, ülkenin tamamını ele geçirmek amacıyla yapılmaktaydı. Hicaz ve Irak'ta Muaviye'ye sempati besleyenler, bölgelerindeki durumu Şam'a rapor ediyorlar ve baskın sıralarında Suriyelilere yataklık yapıyorlardı.

Muaviye'nin, Irak'ta ele geçirmek amacıyla ilk harekete geçtiği yer Basra oldu.¹⁰⁹ Basra'dan sonra Aynu't Temr,¹¹⁰ Kutkutane,¹¹¹ Hiyyet ve Enbar,¹¹² Cezire¹¹³ ve daha bir çok irili-ufaklı yerleşim merkezi yine 38/658-59 yılında saldırıya maruz kalan yerlerdi. Muaviye'nin Irak ve Cezire'deki bu saldırıları belki tam istenilen amaca ulaşamadı ise de Hz. Ali'yi bunaltma ve yıpratmada etkili oldu. 39/659 yılından itibaren de Hicaz'a yönelen Muaviye, ordularını Teyma¹¹⁴ Mekke, Medine, Taif, Necran, Cişan, San'a, Hadramevt¹¹⁵ gibi yerleşim merkezlerine göndererek Hz. Ali idaresini düşürmeye çalışmış, bazı yerlerde de başarılı olarak kendi yöneticilerini tayin etmiştir.

Muaviye'nin ülke yönetimini ele geçirmek için bu şekildeki saldırı ve baskısı sürerken, Hicret'in 40. yılı Ramazan ayında beklenmedik bir hadise meydana geldi.

Toplumun mevcut gidişatını beğenmeyen ve Nehrevan'da Hz. Ali'nin ordusu tarafından öldürülen Haricîlerin intikamını almak isteyen üç Haricî, İslâm dünyasında cerayan eden bütün hadiselerin mes'ulü gördükleri Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. el-As'ı öldürmek için anlaşmaları, öteden beri meydana gelen hadiselerin yeni bir boyut kazanmasına neden oldu. Nitekim bu suikast girişimlerinde, Hz. Ali öldürülürken, Muaviye yaralı vaziyette kurtuldu, Amr b. el-As ise namaz kıldırmak için yerine başkasını göndermesi sebebiyle, suikaste hedef olmadı.¹¹⁶

Hz. Ali'nin Kufe'de gerçekleştirilen bu suikast sonucu hayatını yitirmesinden sonra Kufeliler, onun büyük oğlu ve Hz. Peygamber (SAV) 'in torunu Hz. Hasan'a biat ettiler.¹¹⁷ Belki de Kufeliler için bundan başka bir seçenek yoktu. Çünkü onlar, fetihlerin durması ve bütün güçlerini Muaviye'ye karşı kullanmaları sebebiyle siyasi, askerî ve ekonomik bakımdan darbe yiyen kimseler olarak, babası kadar kudreti bulunmasa da, ona biat etmekten başka çare bulamadılar. Elbette Kufeliler'in bu durumda olmaları Muaviye'yi hedefine birdenbire yaklaştırdı.

Muaviye bir taraftan Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra Kudüs'te Emiru'l Mü'minin sıfatıyla Suriyeliler'in biatını alırken¹¹⁸ diğer taraftan da, Hz. Hasan'ın Iraklılar'ın başına geçtiğini öğrenince Abdullah b. Amir b. Kureyz'i, daha önce de Suriyeliler'in baskınlarına maruz kalan Aynu't Temr ve Enbar'a gönderip, bu yerleşim merkezlerini ele geçirdi. Muaviye bu şehirlere sonra Medain'i de ele geçirip sonuna yaklaştığı iktidarı ele geçirme mücadelesinde Hz. Hasan'ı teslim almaya zorluyordu. Öte yandan Irak'ın arzettiği görüntü ve kendi yumuşak karakteri Hz. Hasan'ı, Muaviye ile mücadelede mütereddid kılıyordu. Hatta onun böyle bir tavrı, Medain dışında Kufe ordusuna açık açık hissettirmesinin, çadırı ile hususi mal ve eşyalarının kızgın Iraklılar'ın saldırısına uğramasına ve ordunun dağılmasına neden olduğu belirtilir.¹¹⁹ İşte bu haricî ve

108. Yakubî, II, 194; Taberî, I, 3399, 3404-3407; Kindî, 29, 31; İbn Hibban., II, 297-298; Mes'udî, II, 420; İbn Tağriberdî, I, 107, 108, 110.

109. Taberî, I, 3414-3416; İbn Tağriberdî, I, 112, 116.

110. Yakubî, II, 195; Taberî, I, 3444-3445.

111. Yakubî, II, 195-196; Taberî, I, 3447; İbn A'sem., II, 215-216 İbn Tağriberdî, I, 110.

112. Yakubî, II, 196; Taberî, I, 3445-3446; İbn A'sem. II, 223; İbn Hibban, II, 299.

113. İbn A'sem., II, 221, 224-225.

114. Yakubî, II, 196-197; Taberî, I, 3446.

115. Yakubî, II, 197-198; Taberî, I, 3452; İbn A'sem., II, 228-229; Mes'udî, II, 30-31; İbn Hibban., II, 299-301.

116. Geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd., II, 35; Cahız., a.g.e II, 206; İbn Abdilhakem., 105; İbn Kuteybe., *el-İmame*, I, 137-138; Dineverf., 215-216; Yakubî, II, 212; Taberî, I, 3465; İbn A'sem., II, 284; İbn Abdirabbih., V, 108; Mes'udî, II, 428; İbn Hibban., II, 302-303.

117. İbn Kuteybe., a.g.e, I, 140; Dineverf., 218; Taberî, II, 1; Mes'udî, III, 4.

118. Taberî, II, 4.

dahil baskılardan sonra Hz. Hasan, bazı şartlar öne sürerek Muaviye ile anlaşma istedi.¹²⁰

Muaviye ile Hz. Hasan, bir takım şartları ve ödünleri içeren anlaşmalarını Meskin'de buluşarak imzaladılar. Uzun zamandan beri iki taraf arasında meydana gelen çatışmalardan sonra varılan bu anlaşmadan dolayı, bu sefeye birlik yılı anlamına gelen Amu'l Cemâa adı verildi.¹²¹

Böylece Muaviye, uzun süreden beri aşama aşama gerçekleştirdiği iktidar mücadelesini üstünlükle bitirirken, bütün müslümanlar için acı bir tecrübeye sebep olan bu mücadele sonunda, ordusuyla birlikte muhaliflerinin başkenti Kufe'ye girerek halkın biatını aldı. Neticede Hz. Osman'ın katlinden hemen sonra fizikî olarak ikiye bölünen İslâm dünyası, Muaviye b. Ebî Süfyan'ın idaresi altına girdi. Ancak son on yıldan beri tamamen farklılaşan siyasî duygular, Muaviye gibi usta bir siyaset adamının idaresi altında sadece gönüllere gizlendi.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Muaviye, müşrik Mekke şehir toplumunda önemli bir mevkii bulunan Ebû Süfyan'ın oğludur. Hayatıyla ilgili kısıtlı bilgilere göre onun, ailesi içinde önemli bir yeri vardır. O günün şartlarında kendisine iyi bir eğitim verilmesi de bu sebeptedir. Mekke'nin ticaretinden sorumlu olan babası Ebû Süfyan ve ailesi, müşriklerin müslümanlarla Bedir'de yaptıkları savaşta, çok yakın akrabalarını kaybetmelerinden sonra, Kureyş tarafından Mekke şehir toplumunun riyaset makamına getirilmişlerdir. Onların bu statüleri, mecburiyet karşısında müslümanlıklarını ilan ettikleri Mekke'nin Hz. Peygamber (SAV) 'ce fethine kadar devam etmiştir. Fakat, Mekke'nin fethiyle müslümanlara terkedilen riyasetin, müslümanlıklarını ilan etmeleriyle birlikte, kendilerini içten içe meşgul ettiğini söylemek mümkündür. Zira Mekke'nin başkanlığından sonra sıradan bir kimse durumuna düşen Ebû Süfyan, Hz. Peygamber (SAV)'e yakın olmanın yollarını aramış, hatta okuma-yazması olan Muaviye, Hz. Peygamber (SAV)'in katipleri arasına girmiştir.

Ancak Muaviye için herşey, Ridde harplerinden sonra Suriye'ye gönderilen fetih ordularının hazırlık aşamasında başlamıştır. Hz. Ömer'in kavmiyet taassubuna sahip olduğu gerekçesiyle Halid b. Said b. el-Âsî'nin komutan olmasına karşı çıkmasından sonra, onun yerine Yezid b. Ebî Süfyan ile kardeşi Muaviye'nin

Suriye'nin fethine gönderilmeleri ailesi tarafından boşa harcanmaması gereken bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Muaviye'nin Suriye bölgesinde fetihlerde başarılı olması, 18/639 yılında meydana gelen ve etkisini bir süre devam ettiren Taun vak'asının, kardeşi de dahil belli başlı komutanların vefatına sebep olması, kendisine Şam valiliğinin kapısını aralamıştır. Onun Şam'daki fevkalade yöneticiliği, kara ve denizdeki başarılı fetihleri, kendisine Suriye bölgesinde haklı bir şöhret kazandırmıştır. Ancak Hz. Osman döneminde kendisi gibi Emevî ailesinden olan bir çok kimsenin devlet idaresine tamamen hakim olmaları ve toplumda hoş karşılanmayan uygulamalara girişmeleri, kendilerinin bu tür faaliyetlerine seyirci kalan halife Hz. Osman'ı çok güç durumlarında bırakmıştır.

Sonuçta, İslâm toplumunda meydana gelen olaylar ve siyasî başkalaşım, Hz. Osman'ın katline sebep olurken, bu dönem İslâm dünyasında daha sonraları ortaya çıkan siyasî ve itikadî mezheplerin kaynağını oluşturmuştur. Dolayısıyla bu dönem, ortaya çıkan çeşitli fırkalardan ziyade, onların çıkışına zemin hazırlaması bakımından önemlidir.

Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde Suriye'de uzun süre valilikte bulunan Muaviye, bu süre içerisinde edinmiş olduğu siyasî nüfuz, askerî ve ekonomik güç sayesinde, idaredeki Emevîler olarak, bir yerde katline gözyumdukları Hz. Osman'ın kanını talep etmek suretiyle ortaya çıkıp, hilafet iddiasında bulunmuştur. Onun bu iddiası, devlet idaresini ele geçirmek amacıyla bilinçli ve sistemli bir çıkıştır. Zira onun, Hz. Osman'ın kanını talep için ortaya çıkan Cemal topluluğu ile işbirliği yapmadan yoluna kendi başına devam etmesi bu nedendir.

Siyasî bir deha olan Muaviye, iktidarı ele geçirmek için bütün yolları denemiş, daima hedefine adım adım yaklaşmaya çalışmıştır. Cemal ve Siffin savaşı ile Tahkim olayı onun, hedefine yaklaşmada birer sıçrama noktası olmuştur. Muaviye, sadece oyalama ve güçlerini tazelemek için fırsat olarak kullandığı Tahkim konferansından sonra, açıktan Hz. Ali'ye savaş ilan etmiş ve yönetimi onun elinden almak amacıyla Irak ile Hicaz'a düzenli saldırılar tertiplemiştir. Onun bu çabaları, Hz. Ali'nin Haricîler'ce katledilmesi ve yerine geçen oğlu Hz. Hasan'ı kendisiyle anlaşma mecburiyetinde bırakmasına kadar devam etmiştir. Ortaya çıkan durum o ki,

119. İbn A'sem., II, 289-290.

120. Zührî., 158; Dineverf., 220; Hemdanf., II, 219-221; İbn A'sem., II., 289-291; İbn Abdîrabbih., V, 110-111; Mes'udf., III, 8; Nisâburf., III, 174; İbn Tağriberdî., I, 121.

121. Dineverf., 220; Taberf., II, 7-9; İbn Abdîrabbih., V, 109-110; Mes'udf., III, 4; İbn Hibban., II, 305.

38-40/658-660 yılları arasında gelişen saldırılar neticesinde, Hz. Ali, Haricîler'ce katledilmese bile, Irak ve Hicaz kısa süre sonra Muaviye'nin egemenliği altına girecektir.

Hz. Osman döneminde başlayarak, Hz. Ali'nin katledilmesine kadar gelişen olaylar sonucunda Muaviye, 41/661 yılında İslâm ülkesinin her tarafını hakimiyeti altına almıştır. Ancak Muaviye, müslümanların devlet başkanı olarak düşünülmediğinde, seleflerinden farklı bir

çizgide olduğu, Halife'den ziyade Sultan imajı verdiği ve İslâm faktörüne rağmen, uygulamalarıyla değişik kültürlerin, siyasî anlayışların kendisinde bü-tünleştiği, Araplık karakteri ağır basan bir devlet başkanı olarak karşımıza çıkmaktadır. O aynı zamanda müslümanların tarihinde, ele geçirdiği idareyi, oğlu Yezid'i kendisine halef tayin ederek, babadan oğula geçen Saltanat idaresi haline getiren ilk kişi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

1. Abdüssahib ed-Düceylî. *İlâmü'l Arap fi'l-Ulûm ve'l-Fünûn*, I-II, Necef, 1966.
2. Ahmed b. Hanbel (241/855). *Kitabu Faddîli's-Sahâbe*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, I-II, Beyrut, 1989. *Kitabü'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, thk. Talat Koçyiğit - İsmail Cerrahoğlu, I-II, İstanbul, 1987. *Müsmed*, I-VI, İstanbul, 1982.
3. Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*. (Basılmamış Doktora Tezi), I, Ankara, 1988.
4. el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892). *Futuhu'l-Buldân*, thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, I, Beyrut, 1983. *Ensâbu'l-Eğrâf*, I. Kısım, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır, 1959. III. Kısım, thk. Abdülaziz ed-Durî, Beyrut, 1978. IV. Kısım, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1979. V. Kısım, thk. S.D.F. Goitein, Jerusalem, 1936.
5. el-Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr (255/868). *el-Beyan ve't-Teybîn*, A. Muhammed Harun, I-IV, Kahire, 1948.
6. el-Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus (331/942). *Kitabu'l Vüzera ve'l-Kütüb*, thk. Mustafa es-Sakka ve ark. I, Kahire, 1980.
7. ed-Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282/895). *el-Ahbârü't-Tivâl*, I, Kahire, 1911.
8. el-Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (223/837). *Ahbârü Mekke*, thk. Rüşdi Muhammed Melhas, I-II, Madrid, 1965.
9. Halife b. Hayyat, (240/854). *Kitabü'l-Tabakât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, I, Riyad, 1982. *Tarih*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, I, Riyad, 1985.
10. el-Hemdanî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Yakub (334/945). *Kitabü'l-İkîl*, thk. Muhammed b. Ali el-Akva, I-II, Kahire, 1966.
11. el-İsfahânî, İmam Ebu'l-Ferec (356/967). *Kitabü'l-Eğâni*, tsh. Ahmed eş-Şengîfî, I-XXI. Cüz, Mısır, ?.
12. İbn Abdilhakem, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah (257/870). *Futuhu Mısır ve Ahbârüha*, I, Leiden, 1920.
13. İbn Abdırabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (327/939). *Kitabu'l İkdi'l-Fertâ*, thk. Müfid Muhammed Gamîha ve ark. I-IX, Beyrut, 1987.
14. İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed (314/926). *el-Fütüh*, I-IV, Beyrut, 1986.
15. İbnu'l Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201). *el-İlelül-Mütenahiye fi Ehadîsi'l-Vâhiye*, I-II, Beyrut, ?.
16. İbn Habib, Ebû Cafer Muhammed (245/859). *Kitabü'l Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater, I, Haydarâbad, 1942.
17. İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebî Hatim (354/965). *Kitabü's-Sikât*, I-II, Haydarâbad, 1975.
18. İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833). *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, thk. Mustafa es-Sakka ve ark. I-II, Kahire, 1955.
19. İbn İshak, Muhammed (151/768). *Sîre*, thk. Muhammed Hamidullah, I, Konya, 1981.
20. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (774/1372). *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, thk. Ahmed Ebu Mülhem ve ark. I-XV, Beyrut, 1988. *Muhtasar Tefsir*, thk. M. Ali Sâbunî, I-III, Beyrut, 1981.
21. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/828). *Uyûnü'l-Ahbâr*, thk. Yusuf Ali Taviî, I-II, Beyrut, 1986. *el-İmame ve's-Siyâse*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, I-II, Beyrut, 1985.
22. İbn Sa'd, Muhammed (230/844). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. I-VIII, Beyrut, 1957-1960.
23. İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer el-Basrî (262/876). *Kitabu Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere*, thk. Mahmud Şeltut, I-IV, Cidde, 1973.
24. İbn Tagrıberdî, Cemaleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf (874/1469). *en-Nücümü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XII, Mısır, 1963.
25. İbn Zenceveyh, Humeyd (251/865). *Kitabü'l-Emvâl*, thk. Şakir Zeyb Feyyaz, I-III, Riyad, 1986.
26. el-Kindî, Muhammed b. Yusuf (350/961). *Vülâtü Mısır*, thk. Hüseyin Nassâr, I, Kahire, 1959.
27. el-Kütübf, Muhammed b. Şakir b. Ahmed (764/1363). *Uyûnü'l-Tevârih*, thk. Hüsameddin el-Kudsf, I, Kahire, 1980.
28. el-Makrızî, Takıyüddin Ahmed b. Ali (845/1444). *Hutat*, I-II, Bağdad, 1970.
29. el-Mes'udî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/956). *Murûcü'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid, I-IV, Dımaşk, 1979.
30. el-Minkarî, Nasr b. Muzahim (212/827). *Vak'atü Sıffîn*, thk. Abdüsselam Harun, I, Kahire, 1962.
31. Muhammed Kürd Ali, *Hutatü's-Şam*, I-VI, Şam, 1927.
32. el-Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid (285/898). *el-Kamil fi'l-Luga ve'l-Edeb*, thk. Nuaym Zarzûr ve ark. I-II, Beyrut, 1987.

33. Naşî el-Ekber (293/906). *Mesâilü'l-İmame*, thk. Josef Van Ess, I, Beyrut, 1971.
34. en-Nisâburî, Ebû Abdullah Hakim (404/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut, ?.
35. et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922). *Tarihü'l-Rusûl ve'l-Mülâk*, thk. M. J. De Goege, I-XV Cüz, Leiden, 1879-1965.
36. el-Vakîdî, Muhammed b. Ömer (207/822). *Kitabü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, I-III, Londra, 1965.
37. el-Yakubî, Ebû Yakub b. Cafer b. Vehb (294/897). *Tarih*, I-II, Beyrut, ?.
38. Yakut el-Hamevî, Şihabüddin Yakut b. Abdillâh (626/1229). *Mucemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut, 1979.
39. ez-Zehabî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347). *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, I-XXV, Beyrut, 1988.
40. Zübeyr b. Bekkâr (256/869). *el-Ahbarü'l-Muvaffakyyât*, thk. Sam-i Mekki el-Gani, I, Bağdad, 1972.
41. ez-Zübeyrî, Abdullâh b. Mus'ab (236/850). *Kitabu Nesebi Kureys*, thk. E. Levi Provençal, I, Kahire, 1953.
42. ez-Zührî, Muhammed b. Müslim b. Ubeydullâh (124/742). *el-Meğâzî'n-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, I, Dımaşk, 1980.

DÜZELTME

III. Cildin 4. sayısında yayınladığımız, "Muaviye b. Ebi Süfyan Döneminde Devletin Malî Yapısı" adlı tercümede, sayfa 210, sütün iki, ikinci paragrafın sonu ile üçüncü paragrafın başı şu şekilde olacaktır. Mütercimler ve okuyuculardan özür dileriz.

... müslüman tüccarın ticaret mallarının zekâtı olarak %2.5, ehl-i zimmenin malları için, üzerinde ittifak edilen ve anlaşma yapılan miktarda %5, ve ehl-i harbin malları için ise onlara aynıyla mukabele olarak %10 olur.

Öşür memuru, müslüman tüccardan malının nisabını ve havlini (üzerinden bir yıl geçmesini) araştırarak ticaret metaindan %2.5 öşür almakta idi.



ANKARA ÖZEL MURADIYE ERKEK LİSESİ

- 1 Yıllık İngilizce hazırlık sınıfı
(*Lisan, bilgisayar laboratuvarı, video sistemi, slayt vb. en modern öğretim teknolojisi*)
- Matematik, Fen Bilgisi, Fizik, Kimya, Biyoloji derslerinin İngilizce öğretimi,
- Tecrübeli seçkin yurtdışı ve içi eğitim kurslarıyla yetiştirilmiş öğretmen kadrosu,
- Modern yatakhane, mutfak, çamaşırhane ve banyosu ile yatılılık imkânı. Gündüzlüler için şehir içi servisi,
- Trafik, gürültü, kirli hava olumsuzluklarından uzak Karapürçek Semtinde her yönüyle güvenebileceğiniz emin bir eğitim yuvası.
- 'Kayıt Kabul: Her iki bölümde Haziran-Eylül aylarında ön kayıt sistemiyle öğrenci kabul edilmektedir.

AYRICA

Aynı müessese bünyesinde, aynı imkânlarda "TAKVİYELİ İNGİLİZCE BÖLÜMÜ" Orta ve Lise kısmı mevcuttur. 1990-91 öğretim yılı için ilkökul hazırlıklarımız devam etmektedir.



Not: Ayrıntılı bilgi için broşür gönderilir.

Adres: Karapürçek Cad. No: 109 Altındağ - ANKARA

Tel: 375 25 07 - 375 25 19 - 375 13 61

Okulumuz; 1989-90
öğretim yılı Bilgi-Kültür
yansması "ÖZEL OKULLAR
ANKARA İL BİRİNCİSİ" olmuştur.

YATILI